

University of Groningen

Emancipatie en duurzame ontwikkeling

Butter, Maureen Elisabeth

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Butter, M. E. (1997). *Emancipatie en duurzame ontwikkeling: Een probleemverkenning*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

MENSELIJKE BEHOEFTE EN DUURZAME ONTWIKKELING

Samenvatting

In dit hoofdstuk is aandacht besteed aan het begrip 'behoeften' uit de definitie van duurzame ontwikkeling. Behoeftentheorie is een multidisciplinair studietrein, voortgekomen uit de 'basic needs'-benadering in de ontwikkelingsproblematiek. Het begrip 'human needs' omvat zowel materiële als immateriële behoeften; dit zijn vereisten voor een menswaardig bestaan. Menselijke waardigheid houdt meer in dan fysieke overleving. De nadruk die in het kader van ontwikkelingsproblematiek op fysieke behoeften gelegd wordt is ten dele een uitvloeisel van het feit, dat dit type behoeften voor alle mensen geldt, ongeacht cultuur. Voor een belangrijk deel is het echter ook te wijten aan de westerse opvatting over het belang van materiële behoeften en de westerse economische orde. Niet-materiële behoeften *lijken* soms in hoge mate cultuurspecifiek, maar zijn wel degelijk te groeperen in een aantal hoofdcategorieën. Een universele theorie van menselijke behoeften, zoals b.v. die van Doyal en Gough, biedt mogelijkheden voor het ontwikkelen van een intercultureel toetsingskader voor beleid, gericht op duurzame emancipatoire ontwikkeling. Emancipatie, empowerment en positieve verbetering kunnen alle omschreven worden in termen van het voorzien in materiële of immateriële behoeften. Seks-gerelateerde verschillen in satisfactie en deprivatie van fundamentele behoeften zouden in emancipatoire scenario's geëlimineerd moeten worden. Omdat mensen sociale wezens zijn, hebben zij fundamentele sociale behoeften. Daarnaast bestaan voor een reeks van behoeften waarschijnlijk uitsluitend collectieve satisfactoren. Deze twee fenomenen pleiten tegen een al te individualistische rubricering van behoeftencategorieën en maatstaven voor satisfactie.

In dit hoofdstuk wordt daarom voorgesteld om de twee hoofdcategorieën, gezondheid en autonomie van Doyal en Gough uit te breiden met een derde hoofdcategorie: 'betekenisvolle sociale binding', kortweg verbondenheid. Deze categorie doet recht aan het sociale karakter van de menselijke natuur en de complementaire relatie tussen de behoefte aan autonomie en de behoefte aan verbondenheid. Intermenselijke betrokkenheid en duurzame menselijke relaties steunen in belangrijke mate op wederzijdse hulp en steun in een context van geven en ontvangen op *persoonlijke basis*, en niet een context van professionele, onpersoonlijke zakelijke transacties. Dat is een sterk argument voor feministisch Nirwana 2.

Behoeften worden in deze studie geacht te stammen uit in principe onderzoekbare menselijke natuur, maar onderzoek naar behoeften en satisfactiesystemen dient breed en interdisciplinair te zijn. Interculturele vergelijking en metaforendialogen in het bijzonder kunnen verrijkend werken voor het inzicht in immateriële behoeften, maar dragen tevens bij aan een individueel en maatschappelijk bewustwordingsproces. Veel, met name immateriële behoeften en preferenties zijn immers impliciet en lenen zich zolang dat het geval is niet voor kritische reflectie, terwijl deprivatieve verschijnselen niet worden onderkend.

De drie hoofdcategorieën van menselijke behoeften zouden, samen met criteria als kostenefficiëntie, doelefficiëntie en milieubehoud richting kunnen geven aan een proces van emancipatoire duurzame ontwikkeling. Naast fundamenteel onderzoek naar behoeften en satisfactiesystemen is het zinnig om 'needs-assessment' procedures te ontwikkelen, voor planning en beleidsintegratie. Hierbij zijn interactieve, democratische procedures te verkiezen boven 'top down' benaderingen.

5.1 INLEIDING

In dit hoofdstuk wordt een aanzet gegeven voor een theoretische integratie van milieu- en emancipatiedoelstellingen aansluitend op het begrip 'behoeften' in de WCED-definitie van duurzame ontwikkeling:

'Duurzame ontwikkeling is ontwikkeling die aansluit op de behoeften van het heden, zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen.'

Deze definitie van duurzame ontwikkeling bevat twee centrale begrippen. Ten eerste, menselijke behoeften (waarbij volgens de auteurs het primaat ligt bij 'essential needs' van de armen). Vrouwenemancipatie kan worden opgevat als het streven om systematische verschillen in satisfactie en deprivatie van behoeften tussen de seksen teniet te doen.

Ten tweede, het uitgangspunt dat het natuurlijk milieu - in samenspel met sociale organisatie en beschikbare technologie - grenzen stelt aan de mogelijkheden in de behoeften van huidige en toekomstige generaties te voorzien.¹

Het laatstgenoemde concept is door Opschoor en Van der Ploeg vertaald in het concept 'milieugebruiksruimte': dat aandeel van de natuurlijke hulpbronnen dat, gegeven de stand van

1. WCED 1987, Our Common Future.

de techniek, zonder irreversibele schade en met inachtneming van de belangen van toekomstige generaties door huidige generaties kan worden geëxploiteerd.²

Discussie over herverdeling van inkomen tussen arme en rijke landen krijgt er een dimensie bij en wordt nu tevens een discussie over herverdeling van de milieugebruiksruimte, een economische vertaling van het begrip 'carrying capacity', opgerekt tot mondiale schaal. In het licht van een eindige wereld wordt economische groei niet langer als universele oplossing voor het armoedevraagstuk gezien en krijgt herverdeling meer aandacht. Zo stelt Agenda 21 dat consumptie in de arme landen moet stijgen, maar in rijke landen zal moeten afnemen. De centrale vraag in dit hoofdstuk is: kan het begrip 'behoeften' zodanig uitgewerkt worden, dat het zowel bruikbaar is voor doelstellingen, gericht op duurzame ontwikkeling als voor emancipatie? Een dergelijke theorie zou zowel materiële als immateriële behoeften moeten omvatten. Er zou onderscheid moeten zijn tussen behoeften en de wijze waarop mensen daarin voorzien (satisfactoren). Vergelijking tussen zowel individuen als groepen wat betreft hun niveau van satisfactie moet mogelijk zijn, zowel binnen als tussen verschillende culturen. Deelvragen zijn:

- Bestaan er algemene theorieën van menselijke behoeften en waar zijn deze op gebaseerd? Welke voldoet het beste aan de bovenstaande omschrijving? Welke hoofdrubrieken van menselijke behoeften zijn te onderscheiden?
- Zijn behoeften universeel, of verschillen ze per cultuur? Zijn b.v. 'culturele rechten' op grond van algemene behoeftentheorie te verdedigen?
- Welke emancipatierichting (Nirwana 1 of Nirwana 2) verdient op grond van algemene behoeftentheorie de voorkeur?
- Welke beleidsinstrumenten kunnen op basis van algemene behoeftentheorie ontwikkeld worden voor een geïntegreerde benadering van emancipatie en duurzame ontwikkeling?

5.2 DE OORSPRONG VAN 'HUMAN NEEDS'

Onvrede over de 'economische groei door industrialisatie'-benadering en pogingen tot het herdefiniëren van ontwikkelingsdoelstellingen dateren al van de zestiger jaren. Meer en meer werd duidelijk dat kapitaalintensieve modernisering in vele gevallen leidde tot toenemende werkloosheid en verslechtering van de condities van de armen, gepaard aan onevenredige verrijking van geprivilegieerde groepen. Het bestrijden van absolute armoede en het creëren van werkgelegenheid door te investeren in 'human capital' werden voorgesteld als alternatieve doelstellingen voor economische ontwikkeling. Dit heeft geleid tot het 'basic needs' concept: minimaal vereiste niveaus van voeding, water, energie, huisvesting, gezondheidszorg en educatie.³ Als indicator voor de voorziening in basic needs werd het nationaal inkomen per hoofd onvoldoende bruikbaar geacht.

2. Opschoor en Van der Ploeg, 1990.

3. Moon, 1991; Braidotti, 1994. In feite formuleerde Kuznets al in 1966 een theorie van economische ontwikkeling (ref. Adelman, 1992), waarin hij stelde dat de inkomens van de armen een U-vormig verloop zouden hebben in de loop van het proces van economische ontwikkeling. Aanvankelijk zouden de inkomens dalen bij toenemend nationaal product, om later dankzij 'trickle down'-effecten weer te stijgen. Empirische ondersteuning voor dit verwachte U-vormig verloop is gevonden door Adelman en Morris (1973, ref. Adelman, 1992) bij transversaal onderzoek (een steekproef onder landen in verschillende stadia van industrialisatie, gemeten op hetzelfde tijdstip) en door Adelman (1992) bij longitudinaal onderzoek (tijdreeksen per land, gedurende enige decennia). In het laatstgenoemde onderzoek vond Adelman dat het vaak wel twintig jaar duurt, voordat het inkomen van de allerarmsten weer begint te stijgen. In hoeverre een dergelijk U-vormig verloop noodzakelijk of onvermijdelijk is, is daarmee overigens niet aangetoond. Adelman bepleit op grond van haar bevindingen een langzamer economische groei, met minder ongelijkheid. Overigens laat ook Adelman de suggestie intact, dat de verbetering in inkomenspositie door een of andere vorm van herverdeling tot stand

In 1979 ontwikkelde Morris als alternatief voor bruto nationaal produkt per hoofd de Physical Quality of Life Index (PQLI), een gemiddelde van indices voor kindersterfte, levensverwachting en alfabetiseringsgraad.⁴ Een samengestelde index van recentere datum is de Human Development Index (HDI) van de UNDP, samengesteld uit indexcijfers voor levensverwachting en inkomen, gecorrigeerd voor koopkracht en inkomensverdeling. Deze indicatoren worden geacht een beter beeld van ontwikkeling te geven dan bruto nationaal produkt per hoofd. Als centrale ontwikkelingsdoelstelling noemt UNDP het verruimen van de keuzemogelijkheden van mensen.⁵

Achterliggend aan deze verschillende indicatoren voor behoeftebevrediging en het begrip 'basic needs' is een concept van universele menselijke behoeften en de notie van een menswaardig bestaan. Lederer (1980) stelt voor het begrip 'basic needs' los te laten ten gunste van 'human needs'. Waar 'basic needs', ook in de huidige benadering van ontwikkelingsvraagstukken nog sterk de nadruk leggen op materiële behoeften, is in de 'human needs'-theorie het accent verlegd naar *menselijke waardigheden* is elke 'need' per definitie 'basic'. In de door Lederer c.s. nader geformuleerde opvattingen over 'human needs', is nadrukkelijk ruimte gecreëerd voor fundamentele *immateriële behoeften*.⁶

In de praktijk is het erg moeilijk gebleken om tot een eenduidige opvatting van menselijke behoeften te komen. Zo stellen (neo)klassieke economen behoeften gelijk aan preferenties, die door bestedingsbeslissingen van individuele consumenten zichtbaar en meetbaar worden. Daarnaast doet zich een conceptuele scheiding der geesten voor tussen relativisten, die menen dat behoeften cultureel dan wel historisch bepaald zijn en universalisten, die menen dat er wel degelijk categorieën van behoeften bestaan die voor alle mensen gelden.⁷

Enkele hier gehanteerde definities

- *behoefte* minimaal vereiste voorziening of conditie voor een menswaardig bestaan
- *preferentie* datgene wat individuen of groepen wensen (ook wel aangeduid met: wens, want, preference en desire)
- *satisfactor* middel om in een behoefte dan wel preferentie te voorzien

Johan Galtung waarschuwt voor impliciete westerse vooronderstellingen omtrent menselijke behoeften en het effect dat dergelijke door westerlingen ontwikkelde normen kunnen hebben op andere culturen. Expliciet verworpt hij het door Maslow⁸ gepostuleerde idee van een hiërarchie van behoeften: eerst overleving, dan veiligheid en vervolgens pas 'hogere' mentale behoeften als zelfactualisatie. Zo'n concept van 'fundamentele behoeften' laat zich maar al te gemakkelijk vertalen in politieke prioriteiten, die materiële welvaart nastreven ten koste van 'considerable amounts of alienation and repression'. Prioriteit voor materiële behoeften, gekoppeld aan de in de westerse cultuur ingebouwde ongelijkheid, individualisme en verregaande compartimentalisatie van het dagelijks leven en denken, zal eerder conflict genereren dan coöperatie. In het algemeen zal volgens Galtung een grotere nadruk op non-materiële behoeften minder nulsom-spelen⁹ produceren in de samenleving:

komt. Waar zovelen onder de absolute armoede-grens leven is het onduidelijk, welk deel van hen door uitsterven uit de populatie verdwijnt.

4. Morris, 1979.

5. UNDP, 1990.

6. Lederer, Introduction, 1980.

7. Doyal en Gough (1991) geven een uitvoerige review van verschillende uitgangsposities en werken zelf een universeel concept van menselijke behoeften uit.

8. Maslow, 1943, ref. Galtung, 1980.

9. Een nulsom-spel (of nulspeel) is een spel, waarbij de winst van een speler ten koste gaat van de winst van andere spelers.

'Our assumption is thus that Western theories of needs will tend to claim universal validity; that the approach to time will be non-contradictory and mechanistic; that the epistemology of needs will be analytical, non-holistic, that needs whose satisfaction generates conflicts of scarcity will be overemphasized; that nature will be seen as without needs; that there will be a strong division of labor between those who define the needs and those for whom needs are defined and that the former will plan the life of the latter; that the center will propagate not only need images, but also satisfactors and thereby create or awaken needs; that needs will be ordered into hierarchies, thereby reinforcing current stratification of higher and lower needs; that need satisfaction will be individualized; and that need satisfaction will be increasingly segmented, one need at a time and context. If this were needs theory, the present author would be against it; a theoretical tree should be known by its theoretical and empirical fruits.'

Hoewel hij het idee van universaliseerbare behoeften niet afwijst, bepleit hij globale categorieën, waarbij nadere specificatie van zowel behoeften als satisfactoren aan de betrokken samenlevingen overgelaten dient te worden.¹⁰

Behoeften worden geformuleerd in relatie tot individuen. Als zodanig zijn zij verwant, maar niet gelijk aan mensenrechten, die ook (in meerderheid) worden gezien als individuele rechten. Volgens Galtung kunnen menselijke behoeften dienen als uitgangspunt voor mensenrechten, maar bestaan er mensenrechten zonder corresponderende behoeften en andersom.¹¹ Aperte tegenstanders van universele menselijke behoeften hebben volgens Mallmann en Marcus de neiging behoeften, satisfactoren en preferenties niet van elkaar te willen onderscheiden.¹² Voor een normatief behoeftenconcept is m.i. het onderscheid tussen objectieveerbare behoeften en subjectieve, persoonlijke wensen wel wenselijk.

Ook het onderscheid tussen behoeften en satisfactoren is van belang: zeker in relatie tot de moeilijke problematiek van 'culturele rechten'. Zo stelt de universalist Max-Neef (wiens systeem nauw verwant is met dat van Klineberg), dat behoeften in alle culturen hetzelfde zijn, maar de satisfactoren verschillen per cultuur of historische periode.¹³ Een belangrijk punt is ook dat, waar behoeften individueel zijn, satisfactoren dat niet altijd zijn, in feite, niet altijd *kunnen* zijn. Een materieel voorbeeld is de behoefte aan een hygiënische omgeving, waarin veelal voorzien wordt door de collectieve satisfactor riolering. Op dezelfde wijze kunnen bij aanspraken op het beschermen van cultuurgebonden leefstijlen collectieve satisfactoren voor fundamentele materiële of immateriële individuele behoeften in het geding zijn. Bij de behoefte aan 'meaning' (Nudler), 'meaningful social bonding' (Clark), 'identity' (Galtung, Max-Neef) maken een gemeenschappelijke taal, sociale codes en gemeenschappelijke waarden gewoonlijk deel uit van het systeem van satisfactie. Een beroep op 'culturele rechten' is, wanneer dergelijke collectieve satisfactoren bedreigd worden, vanuit algemene behoefte-theorie goed te begrijpen.

Een beroep op de menselijke natuur is legitiem

'The notion that we 'have a nature', far from threatening the concept of freedom, is absolutely essential to it. If we were genuinely plastic and indeterminate at birth, there could be no reason why society should not stamp us in any shape that might suit it.'

Mary Midgley, *Man and Beast*, 1978.

Een algemene theorie van menselijke behoeften kan wellicht een intercultureel bruikbare meetlat opleveren voor welvaart, mensenrechten, emancipatie etc. Zo'n theorie kan weten-

10. Galtung, 1980. Afgezien van het hiërarchische concept identificeert hij nog een tiental andere probleemgebieden als karakteristiek voor de westerse kosmologie en sociale structuur. Dat zijn o.a. universalistische concepten van tijd en ruimte, de relaties tussen mensen onderling, tussen mensen en natuur, en problemen die samenhangen met de compartimentalisatie van maatschappelijke activiteiten, leidend tot compartimentalisatie in individuele levens en bijgevolg ook in het denken.

11. Galtung, 1994.

12. Mallmann en Marcus, 1980.

13. Max-Neef, 1991; 1992.

schappelijk onderbouwd worden met studies naar universele menselijke karakteristieken (menswetenschappen, biologie).

Een moeilijkheid hierbij is de controverse tussen universalisten en relativisten, maar het is bij deze en andere controversen in principe mogelijk om procedureel, door consensus, tot een dergelijk systeem te komen. Tabel 5.1 geeft een schematisch overzicht van verschillende posities en praktische uitvloeisels daarvan bij de door mij geraadpleegde auteurs over ‘human needs’.

Tabel 5.1. Verschillende posities in het ‘human needs’ debat

	Oorsprong menselijke behoeften	Wetenschappelijk vast te stellen door	Overeenstemming te bereiken door	Aandachtspunten
Essentialisme Psycho/biologisme	Menselijke natuur Menselijke natuur	Niet Sociaal en biowetenschappelijk onderzoek Lokale studies ‘Situated knowledge’	Onderhandelen Interdisciplinaire studie	Metaforendialoog Westerse culturele bias
Cultureel relativisme	Cultuur		Overkoepelende categorieën en lokale interpretatie	Democratische procedures

5.3 HOOFDCATEGORIEËN VAN MENSELIJKE BEHOEFTE

In het algemeen lijkt er behoorlijke overeenstemming te zijn over fysieke behoeften en spitst de discussie zich toe op de immateriële behoeften, waarbij zowel ethische, esthetische, levensbeschouwelijke als psycho/biologische uitgangspunten worden gehanteerd. Zowel behoeften als satisfactoren worden door de meeste auteurs gegroepeerd in overkoepelende categorieën (hiërarchische classificatie).

Enkele voorbeelden van overkoepelende behoeftecategorieën zijn: existentie, coëxistentie, groei en perfectie (Mallmann), fysieke en mentale gezondheid (Klineberg), veiligheid, welvaart, identiteit en vrijheid (Galtung).¹⁴

Oscar Nudler, aan wiens opmerkingen over de perceptie van de werkelijkheid in het vorige hoofdstuk gerefereerd wordt in het kader van de betekenis van wereldbeelden, voegt in 1990 aan zijn eerder gepostuleerde behoeften aan identiteit, groei en transcendentie *de behoefte aan betekenis* toe als fundamentele categorie van menselijke behoeften.¹⁵ Deze, volgens hem misschien wel meest fundamentele behoefte van alle, typeert hij als de behoefte om een wereld (in de betekenis van wereldbeeld, zie hoofdstuk 4) te creëren die betekenis geeft aan zijn dagelijks doen en laten.

Biologe Mary Clark, met voorbijzien van fysieke behoeften die mensen gemeen hebben met andere levensvormen, stelt de behoefte aan *betekenisvolle sociale verbondenheid* centraal. In het bijzonder neemt zij stelling tegen het aan Hobbes ontleende individualistische, egocentrische, competitieve mensbeeld waarop de meerderheid van de behoeftentheorieën is geënt. De evolutie naar grotere hersenen en het gebruik van kennis als overlevingsstrategie ging gepaard met een toenemende noodzaak voor een sociale levenswijze.

‘Biologically we are obligatory social animals, wholly dependent on a supportive social structure and it is in the *absence* of such support systems that destructive ‘inhuman’ behaviors occur. (...) Hobbes was quite wrong. Our earliest ancestors did *not* evolve as calculating individuals, assessing how others might forward their own interests, but as entities programmed to seek out and enjoy the company of others of their own kind.’

14. Mallmann, 1980; Galtung, 1980; Klineberg, 1980.

15. Nudler, 1980, 1990.

Zonder sociale omgeving kan een mens geen menselijke identiteit opbouwen, zoals blijkt uit de ervaringen met kinderen die zonder zo'n omgeving opgroeien. Eveneens specifiek voor een kennis-afhankelijke sociale soort, is een behoefte aan betekenis die weer samenhangt met gezamenlijke taal, doelen, waarden en wereldbeeld.

'All of these things provide what I call 'sacred meaning' to human life. Without such meaning, life, despite one's being surrounded by multitudes of people, becomes lonely, and all too often leads to physiological deterioration, psychological depression or frequently to both'.¹⁶

In 1991 verschijnt het werk van Doyal en Gough, die stellingnemend tegen alle vormen van relativisme, een normatief concept van transcultureel universaliseerbare behoeften uitwerken.¹⁷ Zij komen tot twee fundamentele vereisten voor participatie aan de samenleving: gezondheid en autonomie, waaraan zij elf universele satisfactoren of 'intermediate needs' verbinden: toereikende voeding en water, huisvesting, een veilige werkomgeving, een gezond milieu, toereikende gezondheidszorg, een veilige kindertijd, betekenisvolle primaire relaties, fysieke veiligheid, economische veiligheid, toereikende educatie, en speciaal voor vrouwen: betrouwbare anticonceptie en perinatale zorg (Tabel 5.2).

Tabel 5.2. Hiërarchische classificatie van menselijke behoeften volgens Doyal en Gough.

Fundament:
Sociale participatie
Twee hoofdcategorieën:
Gezondheid en Autonomie
Elf universele satisfactoren:
Voedsel en water; Huisvesting; Veilige werkomgeving; Gezond milieu; Adequate gezondheidszorg; Veilige kindertijd; Betekenisvolle primaire relaties; Fysieke veiligheid; Economische veiligheid; Educatie; Contraceptie en perinatale zorg

Van alle hierboven genoemde theorieën is de laatstgenoemde het meest grondig uitgewerkt. Hoewel deze theorie lijdt aan een aantal door Galtung voorspelde tekortkomingen, maakt hij een goede kans om de theorie van menselijke behoeften te worden. Ten eerste, door de degelijke uitwerking waarbij het behoeftenbegrip in een reeks van disciplines en benaderingen uitvoerig wordt besproken. De auteurs hebben zich bovendien alle moeite getroost om tegemoet te komen aan bezwaren, die door anderen zijn opgeworpen tegen een objectief, normatief en universeel concept van menselijke behoeften. Ten tweede wegens de betrekkelijke compatibiliteit met het dominante westerse model van maatschappelijke en economische orde in de praktische uitwerking van hun theorie, in feite dus juist *vanwege* een zekere culturele bias.

Deze uit zich niet alleen in o.a. een nadruk op rationaliteit, individualisme en een utilitair concept van natuur en milieu, maar vooral in hun beschrijving van de eisen waaraan een maatschappelijk stelsel, gericht op het waarborgen van 'human needs' zou moeten voldoen. Hier vinden we indelingen naar functie, die overeenkomen met de in hoge mate geprofessionaliseerde arbeidsdeling in westerse landen en het waarborgen van behoeftebevrediging middels (in hoofdzaak) formele, juridische regelingen en sociale herverdeling van inkomen.¹⁸

16. Clark, 1990.

17. Doyal en Gough, 1991.

18. Soper (1993) verwondert zich over het ontbreken van seks en voortplanting in de elf universele behoeftecategorieën en stoort zich aan de formulering van geboortenregeling en perinatale zorg als speciale behoeftecategorie van vrouwen. Hebben mannen geen behoefte aan geboortenregeling? Hebben mannen en kinderen geen behoefte aan perinatale zorg?

Een derde reden is, dat los van de ideologische inhoud van de behoeftentheorie als zodanig, verwestersing van culturen, professionalisering, schaalvergroting en compartimentalisatie van maatschappelijke activiteiten wereldwijd plaatsvinden, waardoor de theorie en de uitwerking daarvan wellicht mettertijd aan toepasbaarheid zullen winnen.

Doyal en Gough gaan ervan uit, dat 'needs' geworteld zijn in de menselijke natuur, maar nemen stelling tegen biologisch en/of psychologisch reductionisme. Als criterium voor het begrip 'behoefte' versus 'preferentie' hanteren zij (individuele) schade bij non-satisfactie. Als criterium voor universaliteit stellen zij *transculturele generaliseerbaarheid* voor.

Vanuit hun gepostuleerde uitgangspunt 'maatschappelijke participatie', die zowel gezondheid als autonomie vereisen, leiden zij vervolgens de randvoorwaarden voor gezondheid en autonomie af. Dit zijn eigenlijk universele satisfactoren, maar worden vanwege hun universele karakter toch 'needs' (intermediate needs) genoemd.

In elke gemeenschap bestaan volgens hen vier fundamentele functies: productie, reproductie, educatie en bestuur. De gemeenschap dient te voorzien in de satisfactie van de behoeften van haar leden. Een spanningsveld tussen individuele behoeften en die van anderen wordt opgelost door een systeem van rechten en plichten, waarbij elk individu recht heeft op satisfactie van "human needs" en tevens verondersteld wordt een ethisch wezen te zijn, die loyaal meewerkt aan systemen van verdelende rechtvaardigheid. Doyal en Gough kennen een voorname rol toe aan formele juridische waarborgen, aan belasting en herverdeling van inkomen, waarbij bijvoorbeeld vrouwen een vergoeding krijgen voor hun reproductieve arbeid.¹⁹ Kortom, de maatschappijvisie van Doyal en Gough is in hoge mate congruent met de westerse welvaartsstaat.

Zowel vanuit emancipatorisch als vanuit etnisch cultureel perspectief valt wel het een en ander af te dingen op het systeem van Doyal en Gough. De door Clark genoemde behoefte aan 'meaningful social bonding', van Nudler aan betekenis, van Galtung aan sociale identiteit, zijn zo verweven met (vaak impliciete) culturele codes, socialisatiepraktijken en leefstijlen, dat ze niet los te koppelen zijn van hun collectieve, cultuurspecifieke satisfactoren. Deze omvatten doorgaans wel meer, dan de door Doyal en Gough aangeduide 'betekenisvolle primaire relaties'.

Deprivatie van dergelijke, op sociale inbedding gerichte behoeften uit zich volgens Clark niet altijd rechtstreeks in zichtbare schade op individueel niveau, maar in sociale pathologieën.²⁰

Ook Galtung is van mening dat deprivatie van sommige immateriële behoeften eerder in verschijnselen van sociale desintegratie tot uiting zal komen dan in individueel ervaren tekorten.²¹

Mary Clark's opvatting, dat mensen in de eerste plaats sociale wezens zijn, leidt tot fundamentele cultuurkritiek. De uitwerking daarvan, in haar eerdere boek 'Ariadne's Thread', is nauwverwant aan het in hoofdstuk 6 besproken ecofeministische gedachtegoed. Zij bepleit in de eerste plaats een andere houding, van waaruit andersoortige oplossingen voor de problematiek van duurzame ontwikkeling zullen voortvloeien. Respect voor de natuur, respect voor andere culturen, het zoeken naar een gemeenschappelijke 'sacred meaning' en verbondenheid zijn de hoofdlijnen hierin. De zwakheid van deze benadering ligt in de onbewezen veronderstelling dat in de eerste plaats het Hobbesiaanse wereldbeeld aan de wortel ligt van de huidige problemen. Bovendien is het begrip 'sacred meaning' onvoldoende gespecificeerd en heeft zij geen theorie over de wijze waarop 'sacred meaning' tot stand komt, of zich wijzigt bij veranderende sociale omstandigheden.²²

Clark, Nudler en tot op zekere hoogte ook Galtung hechten kennelijk een groter belang aan de sociale behoeften van mensen dan Doyal en Gough, voor wie de universele satisfactor 'betekenisvolle primaire relaties' hiërarchisch lager geplaatst is dan gezondheid en autonomie. Een argument voor op zijn minst gelijk niveau wordt geleverd door Clark's eerder geciteerde opmerking, dat mensen oblikaat sociale dieren zijn. Niet-oblikaat sociale dieren kunnen als solitair individu overleven, maar mensen kunnen dat doorgaans niet. In alle culturen kunnen individuen slechts ten dele zelfstandig in hun eigen behoeften voorzien en zijn zij voor het overige aangewezen op andere mensen.

19. Doyal en Gough, 1991.

20. Clark, 1989, 1990, 1994.

21. Galtung, 1980, 1990.

22. Clark, 1989.

Dat kunnen zij doen op in beginsel drie manieren:

- Altruïsme: geven en ontvangen zonder tegenprestatie
- Wederkerigheid: ruilen en delen op basis van dienst en wederdienst
- Exploitatie

Mensen wisselen méér uit dan goederen en diensten en het is een redelijke veronderstelling, dat fundamentele emotionele en sociale behoeften voor een belangrijk deel in verband staan met de voor onze soort levensnoodzakelijke wederzijdse afhankelijkheid. Delen, iets voor een ander betekenen, levert wezenlijke emotionele satisfactie op.

Els Baerends geeft aan de hand van de antropologische literatuur een aantal universele karakteristieken van delen en wederkerigheid in menselijke samenlevingen.²³

In vrijwel alle culturen wordt een hogere morele waarde toegekend aan het geven zonder tegenprestatie (volgens biologische termen *altruïsme*, een daad die de ontvanger bevoordeelt ten koste van de gever), gevolgd door delen op basis van wederkerigheid, dat weer hoger gewaardeerd wordt dan de in alle culturen bekende categorie 'zakelijke transacties'.

Enkele universele karakteristieken van ruilen en delen²⁴

- Superioriteit van de gever over de ontvanger
- Een fundamentele norm van wederkerigheid
- De tegenprestatie dient de oorspronkelijke prestatie te overtreffen
- Uitstel van tegenprestatie is acceptabel of heeft zelfs de voorkeur
- Een hogere morele status van altruïsme boven wederkerigheid en een hogere status van wederkerigheid boven 'zakelijke transacties'.

Altruïsme komt in de praktijk het meest voor tussen bloedverwanten, andere giftuitwisselingen zijn over het algemeen wederkerig.

Het geven van hulp of geschenken schept een morele verplichting, die *tevens* een persoonlijke band is. Mensen zijn dan ook geneigd een schuldverhouding te laten voortbestaan, door te zijner tijd een wederdienst te bewijzen, die de verplichting te boven gaat. Hiermee wordt een nieuwe verplichting gecreëerd en blijft de relatie in stand.²⁵

Het werk van Baerends plaatst *onbetaalde arbeid* in een ruimer perspectief: wederzijdse hulp en steun op basis van persoonlijk gevoelde wederzijdse verplichtingen is vermoedelijk een universele satisfactor voor fundamentele sociale behoeften. In een sterk geprofessionaliseerde maatschappij is de *zakelijke transactie* veruit de meest gebruikte vorm van materiële behoeftenbevrediging; het is mogelijk, dat door afnemende betekenis en mogelijkheden (tijdgebrek, afstand, voortgaande professionalisering en commercialisering) voor informele onderlinge hulp en steun er een zekere deprivatie aan emotionele behoeften ontstaat bij steeds grotere groepen mensen.

23. Baerends, 1994.

24. Baerends, 1994.

25. Baerends, 1994.

Tabel 5.3. Gewijzigd schema van menselijke behoeften op basis van Doyal en Gough's classificatie.

Fundament:
Sociale participatie
Twee hoofdcategorieën:
Gezondheid en Autonomie
Twaalf universele satisfactoren:
Voedsel en water; Huisvesting; Veilige werkomgeving; Gezond milieu; Adequate gezondheidszorg; Veilige kindertijd; Betekenisvolle primaire relaties; Fysieke veiligheid; Economische veiligheid; Educatie; Contraceptie en familiale zorg; Informele wederzijdse hulp en steun

Omdat mensen voor de vervulling van hun behoeften van elkaar afhankelijk zijn, is er veel voor te zeggen om 'betekenisvolle sociale binding' op te nemen als derde fundamentele behoefte-categorie, op hetzelfde hiërarchische niveau als gezondheid en autonomie. Daarnaast is er aanleiding om 'informele wederzijdse hulp en steun' in de categorie 'intermediate needs' of universele satisfactoren op te nemen (Tabel 5.3). In het werk van Doyal en Gough valt dit onder de categorie 'primaire sociale contacten', maar dat heeft in westerse context vaak een gereduceerde betekenis (naaste verwanten, seksuele partners, huisgenoten).

5.4 BEHOEFTE EN DUURZAME ONTWIKKELING

Behoeften zijn gedefinieerd als minimale individuele vereisten. Een van de problemen van duurzame ontwikkeling is het terugdringen van 'overconsumptie', een begrip dat zowel betrekking heeft op het hoge verbruik per hoofd in het noorden van schaarse hulpbronnen, als op (individuele en collectieve) verspilling: consumptie, die niet of nauwelijks leidt tot een betere behoeftenbevrediging. In hoeverre kunnen aan behoeftentheorie begrippen, principes of richtlijnen ontleend worden om meer greep te krijgen op het verschijnsel 'overconsumptie'? Bij een aantal satisfactoren (bijvoorbeeld voedsel en drank) leidt overconsumptie tot waarneembare schade. Voor deze satisfactoren is het in principe mogelijk om optimale satisfactieniveaus vast te stellen.

Doyal en Gough veronderstellen, dat het verloop van behoeftenbevrediging een 'vitaminecurve' volgt, analoog aan de dosis-effect-curve van vitamine A: onontbeerlijk in kleine, maar schadelijk in grote hoeveelheden. Zij nemen aan dat dit een algemene karakteristiek is van satisfactoren en stellen als principe voor, elk lid van de samenleving het recht op optimale behoeftenbevrediging toe te kennen. Zij problematiseren in hun boek echter vooral beneden-minimale satisfactie.²⁶ Dat is waarschijnlijk te simpel gedacht. Er is geen bewijs voor de veronderstelling, dat alle satisfactoren een vitaminekarakteristiek volgen en het is een open vraag, of en hoe 'optimale behoeftenbevrediging' empirisch vast te stellen is.

Als we weten wat nodig is, kunnen we dan ook weten wat onnodig is? Soper, in een reactie op het werk van Doyal en Gough, is zich welbewust van dit probleem. Men zou simpelweg kunnen stellen dat alles wat niet noodzakelijk is, overbodige luxe is, maar dit gaat volgens Soper voorbij aan hedonistische en esthetische behoeften, een onderwerp waarover Doyal en Gough weinig te melden hebben.²⁷

26. Doyal en Gough, 1991.

27. Soper, 1993.

Galtung bepleit onderzoek naar de dynamiek van behoeften in de tijd en de wijze waarop individuen conflicterende behoeften tegen elkaar afwegen, alsmede de efficiëntie van satisfactoren. Er bestaat geen simpele één-op-één relatie tussen behoeften en satisfactoren. Behalve dat voor één behoefte vaak vele satisfactoren mogelijk zijn, bestaan er ook satisfactoren die in meerdere behoeften tegelijkertijd voorzien²⁸. Bijvoorbeeld werk, in onze cultuur, voorziet in behoeften aan inkomen, sociale contacten, economische zelfstandigheid, zelfontplooiing en erkenning, maar kan conflicteren met behoeften aan contact met het gezin, aan lichaamsbeweging, aan rust, aan contact met de natuur.

Een behoefte van één categorie, aldus Galtung, kan uitgesteld worden ten gunste van behoeftenbevrediging van een andere categorie, of van een ander persoon. Bovendien bestaat er met betrekking tot sommige behoeften een schaarste- en verdelingsprobleem en worden behoeften van niet-menselijke soorten buiten beschouwing gelaten. Verder onderzoek in het kader van behoeftentheorie, zo suggereert Galtung, kan wellicht verbetering opleveren in de *efficiëntie* met betrekking tot het gebruik van satisfactoren. Als sterk punt van het 'human needs'-concept ziet hij vooral het stellen van prioriteiten, maar behoeftentheorie als zodanig zegt niets over de wijze waarop ellende geproduceerd en gereproduceerd wordt. Het is in die zin geen sociale theorie.²⁹

Koopverslaving

De weggooimaatschappij heeft een nieuwe verslaving gecreëerd: koopverslaving ('shopaholism'). Recent onderzoek (in Duitsland) wijst uit, dat koopverslaafden, dat koopverslaafden voor het merendeel vrouwen zijn, die een drang hebben tot kopen, kopen en kopen, ongeacht wat zij wel of niet nodig hebben. Velen van hen hebben grote schulden, maar blijven kopen, over het algemeen kleren en cosmetica. Deze verslaving hang nauw samen met gebrek aan zelfrespect en zelfvertrouwen. Nieuwe kleren kopen is een poging om te compenseren voor een onder vrouwen in onze maatschappij wijdverbreid gevoel van minderwaardigheid en wordt gestimuleerd door een consumptiebevorderend bedrijfsleven en het door de moderne industriële samenleving gecreëerde vrouwbeeld.

Maria Mies, 1993.³⁰

Max-Neef stelt, dat behalve de behoefte aan overleving, er geen enkele hiërarchie is tussen verschillende behoeften: in de praktijk is het een dynamisch systeem. Hij gaat in op de aard van verschillende typen satisfactoren en maakt een intuïtief onderscheid tussen 'destroyers', 'pseudosatisfiers' en 'inhibitors' (satisfactoren, die bepaalde behoeften niet of niet naar behoren bevredigen, of de bevrediging van andere behoeften belemmeren) enerzijds, en satisfactoren, die dat wel doen, in meerdere of mindere mate. Daarnaast heeft hij een procedure ontwikkeld, om groepen zelf hun behoeften en deprivaties te laten inventariseren.³¹ Mede op basis van zijn ervaringen met dit type groepswork postuleert hij een kromlijinig verband tussen algemeen satisfactieniveau en economische groei: aanvankelijk neemt dat toe, maar voorbij een zeker punt zou het weer afnemen. Hierbij verwijst hij tevens naar nieuwe welzijnsindicatoren, die in het kader van milieu-economie zijn ontwikkeld als alternatief voor het bruto nationaal product, maar hij geeft geen mechanismen aan, waardoor dat verloop verklaard wordt³²

Afwegingsproblemen en individuele strategieën van behoeftenbevrediging zijn onderwerp van studie binnen de *humane ecologie*, één van de mogelijke kaders, waarbinnen een aantal door

28. Galtung, 1980.

29. Galtung, 1980, 1990.

30. Geparafraseerd naar Mies, *Liberating the consumer*, in: Mies en Shiva, 1993.

31. Max-Neef, 1991.

32. Max-Neef, 1995.

Galtung aangegeven onderwerpen kunnen worden bestudeerd. Hoofdstuk 7 geeft een humaan-ecologisch perspectief op duurzaamheid en emancipatie, maar gaat niet in op mogelijke bijdragen vanuit humane ecologie aan de behoeftentheorie.

Hoewel behoeftentheorie op vele punten nader zou moeten worden uitgewerkt, zijn er waardevolle ideeën aan te ontleen voor emancipatoire duurzame ontwikkeling en beleidsintegratie. Bestaande en voorgenomen praktijken kunnen worden doorgelicht met betrekking tot de mate waarin zij in fundamentele behoeften voorzien, en waar zij mogelijk tekort schieten. Een procedure van 'needs-assessment', waarbij effecten van ingrepen op bestaande (ook collectieve en informele) systemen van satisfactie worden geëvalueerd, kan een waardevolle bijdrage zijn aan bestaande planningstechnieken.

Bovendien is het zinvol om Mary Clark's opmerking ter harte te nemen, dat mensen in het algemeen niet of moeilijk te bewegen zijn mee te werken aan programma's, die strijdig zijn met hun behoeften. Des te fundamenteeler de behoefte, des te groter de weerstand.³³ Victoria Rader is dezelfde mening toegedaan en illustreert deze met een aantal praktijkvoorbeelden.³⁴

Natuur als fundamentele behoefte

Niet als deelnemer aan de behoeftendiscussie, maar in een poging tot filosofische onderbouwing van een waardetheorie van de natuur postuleert Goodin de behoefte aan 'natuur' als een uitvloeisel van een fundamenteel menselijke behoefte om deel uit te maken van iets, dat groter is dan zichzelf. Hij wil hiermee afstand nemen van waardesystemen die gegrondvest zijn op religieuze of spirituele postulaten. Zijn concept is verwant met Nudler's behoefte aan betekenis en Mary Clark's ideeën over de behoefte aan 'sacred meaning'.³⁵

Kennisontwikkeling binnen het kader van behoeftentheorie is vooral gewenst op het gebied van immateriële behoeften en satisfactiesystemen en op de relatie tussen behoeften en overconsumptie. Is het mogelijk dat supra-optimale, overbodige en schadelijke satisfactoren aanslaan, omdat zij tevens appelleren aan andere, niet-vervulde behoeften, zoals het aan Maria Mies ontleende voorbeeld van koopverslaving suggereert? Is onze esthetische waardering van natuur en landschap en onze liefde voor niet-menselijke wezens te herleiden tot fundamentele, nog niet als zodanig onderkende behoeften?

5.5 CONCLUSIES

- Er bestaan vele algemene theorieën en opvattingen over menselijke behoeften, onder meer binnen de economische en psychologische wetenschappen. Voor een algemene theorie, gebaseerd op menselijke waardigheid, zijn diverse voorstellen gedaan, die alle de noodzaak tot multidisciplinariteit en verdere discussie als uitgangspunt hanteren. Doyal en Gough's systeem is een van de best uitgewerkte theorieën. Zij onderscheiden als fundamentele overkoepelende categorieën autonomie en gezondheid. Er zijn echter redenen, om deze twee categorieën uit te breiden met een derde: betekenisvolle sociale bindingen.
- Kennisontwikkeling met betrekking tot behoeftentheorie is gewenst. In het bijzonder met betrekking tot immateriële behoeften en satisfactoren. Studie van universeel menselijke karakteristieken, zoals bepleit door Brown zijn in dit verband even belangrijk als onderzoek naar cultuurspecifieke collectieve satisfactoren.³⁶

33. Clark, 1990, 1994.

34. Rader, 1990.

35. Goodin, 1992.

36. Brown, 1991.

- De opvatting, dat behoeften objectief en universeel menselijk zijn is verdedigbaar. Satisfactoren echter zijn voor sommige behoeften sterk gebonden aan een culturele context en sociale structuren. Culturele rechten zijn in dit verband zeker verdedigbaar met een beroep op behoeftentheorie.
- Een universele satisfactor voor de hoofdcategorie 'betekenisvolle sociale binding' is onbetaalde arbeid in de zin van wederzijdse, informele hulp en steun op een persoonlijke basis. Op dit punt is Nirwana 2 veruit te verkiezen boven Nirwana 1.
- Het bijeenbrengen van bestaande kennis van menselijk gedrag in een behoeftenperspectief, inclusief de variatie tussen en binnen populaties ten behoeve van beleidsontwikkeling is gewenst.
- Indicatoren voor behoeftenbevrediging en -deprivatie en procedures voor 'needs-assessment', zowel op micro- als macroniveau dienen te worden ontwikkeld, zodat de effecten van beleidsmaatregelen op satisfactiesystemen geëvalueerd kunnen worden. In dit verband zijn de procedures voor 'self-assessment' van Max-Neef een interessant voorbeeld.³⁷

37. Max-Neef, 1991.